

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN DE KENNIS
DER GESCHIEDENIS VAN DE STAD EN DE PROVINCIE UTRECHT

MAART
1954

ONDER REDACTIE VAN:
H. DE JONG

27e JAARGANG
N° 3

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: MAJELLAPARK 61, UTRECHT
Gironummer 575520 ten name van de Vereeniging „OUD-UTRECHT”

TER GEDACHTENIS VAN JAN-ELOY BROM.

Ontroerd heeft Utrecht vernomen, dat op Zondag Septuagesima, 14 Februari 1954 Jan-Eloy Brom na een korte ziekte aan zijn gezin en aan de stad werd ontruikt. Want hij was een van haar goede burgers, door familietraditie met haar verbonden, vol warme belangstelling voor haar wel en wee, die met het werk van zijn geest en handen aan Utrechts waarde een eigen accent toevoegde.

Wanneer de Domklokken luiden op Kerstavond en bij andere bijzondere gelegenheden, herinneren sommigen zich, dat het voorstel daartoe in 1929 aan Burgemeester en Wethouders gedaan is door het bestuur van Oud-Utrecht, maar slechts weinigen weten, dat het initiatief afkomstig was van Jan-Eloy Brom. Het geval tekent zowel zijn belangstelling voor de stad als zijn bescheidenheid. Zonder ophef is hij zijn weg gegaan, maar een onafzienbare reeks, over binnen- en buitenland verspreide werken getuigt van zijn vakmanschap en zijn kunstzinnigheid.

Van huis uit zaten beide hem in het bloed. Het ouderlijk milieu bestemde hem als het ware voor de taak, met zoveel liefde en kunde een leven lang vervuld. Zijn vader Jan Hendrik Brom (1860—1915) was een belangrijke figuur in de herleving der Kerkelijke Kunst in ons land, vooral sedert hij in latere jaren de traditionele vormgeving der neo-gothiek met een lossere, persoonlijker stijl verwisselde. Op 14-jarige leeftijd reeds begon Jan-Eloy, de oudste zoon, in het atelier van zijn vader de techniek van het vak te leren. Verdere ontwikkeling deed hij op aan de Amsterdamse Academie, de Polytechnic School of Art te Londen, vooral ook aan de goudsmidenschool te Hanau am Main en door veel te reizen. Toen zijn vader in 1915 betrekkelijk jong overleed, kwam Jan-Eloy, 24 jaar oud, aan het hoofd te staan van de edelsmederij, later te samen met zijn jongere broer Leo. Wel het laatste werk van de vader is geweest de fraaie fontein in de Kloosterhof met het aantrekkelijke figuurtje van de lezende clerck. In het voetstuk staat de verantwoording:

Ad descriptionem Joannis Brom me fuderunt filii ejus J. Eligius et Leo anno MCMXV [d.i.: Naar het ontwerp van Jan Brom hebben mij gegoten zijn zonen Jan-Eloy en Leo in het jaar 1915].

Hier namen twee jongemannen de taak van een vereerde vader over. Sedert dien is uit de edelsmidse het ene kunstwerk na het andere de wereld ingegaan. Opsomming en beschrijving blijven voorbehouden aan een latere kunsthistoricus, die de vernieuwing van de Kerkelijke Kunst in Nederland, met name van de edel-smeedkunst, en in het bijzonder het werk van Jan-Eloy Brom tot onderwerp van een monografie wil maken. Vanzelf zal daarbij het aandeel van zijn broer Leo en van het fraaie emaillewerk van zijn zuster Joanna, in zoveel werkstukken toegepast, vermelding vinden. Slechts een greep kan hier gedaan worden: een monumentale bronzen doopvont in de St. Bonifatiuskerk te Leeuwarden (1930), een uitermate rijke monstrans in een kerk te Caracas (Venezuela 1936), het 3½ m. hoge, rood-koperen H. Hartbeeld vóór de St. Martinuskerk te Groningen, het St. Willibrordbeeld (1939) in de kerk van de Minderbroedersstraat te Utrecht en de reliekschrijn van St. Lambertus, door het kathedraal-kapittel van Luik aan de St. Lambertuskerk te Maastricht geschonken (1940). In talloze kerken bevinden zich tabernakels, kelken, cibories en ander door hem vervaardigd vaatwerk voor liturgisch gebruik. Alles wat het atelier Brom aan de Drift verliet, getuigde van goede smaak, uitstekend vakmanschap en vaak begenadigde inspiratie.

Ook buiten de kerkelijke wereld heeft hij menige opdracht van betekenis uitgevoerd. De lichtkronen in het Koninklijk paleis te Amsterdam, de koperen torenbekroning van het stadhuis te Leiden, een zilveren cassette voor H.M. de Koningin zijn daarvan getuigen. Van heel bijzondere aard was wel de opdracht door Koningin Wilhelmina om het gouden erezwaard te vervaardigen, dat namens Haar in 1947 aan generaal Eisenhower als symbool van dankbaarheid voor de bevrijding van Nederland is aangeboden. Wie het met goud geïncrusteerde wapen, overdekt met een weelde van parels en edelstenen, gezien heeft, kan de adel noch de pracht van dit meesterstuk meer vergeten. Prof. Vogelsang heeft er een sierlijk boekje aan gewijd, dat de beheersing der moeilijke techniek evenzeer als zijn kunstzinnige weelde alle recht doet¹⁾. Dat er in Nederland weer kunstenaars gevonden worden, die dit en zoveel andere werken van hoge qualiteit tot stand kunnen brengen, strekt het land — en in dit geval Utrecht in het bijzonder — tot eer.

Zo al deze werkstukken nog niet genoeg uit zich zelf zouden getuigen van de betekenis van de overleden kunstenaar, dat dan, naast de verleende kerkelijke en wereldlijke ere-tekenen, tenslotte de onderscheiding spreke, hem door het internationale genootschap

¹⁾ W. Vogelsang, Een gouden geschenk. Rotterdam 1947.

voor goudsmeedkunst in 1953 te Stuttgart als eerste Nederlander toegekend: de ere-ring der goudsmeden.

Het is haast onbegrijpelijk hoe Jan-Eloy Brom naast de bezigheden van zijn kunstzinnig ambacht nog tijd heeft kunnen vinden voor zoveel arbeid van andere aard. Van 1920—1941 is hij conservator geweest van het Aartsbisschoppelijk Museum, waarvan uitbreiding met bijzonder-fraaie stukken en voortdurend betere opstelling het gevolg waren. De tot-stand-koming van het Museum voor Nieuwe Religieuze Kunst in de Lange Nieuwstraat is voor een groot deel zijn werk geweest, evenals het verwerven van de befaamde kruisweg van Albert Servaes, die menig ander museum het thans benijdt. Hij riep Het Gildeboek van het St. Bernulfusgilde in het leven (1918), was er de eerste redactie-secretaris van en daarnaast tevens bestuurslid van dat gilde. Ook in de Algemene Katholieke Kunstenaarsvereniging nam hij een plaats van betekenis in. „Voor de Kunst” kende hem van 1930—1938 als bestuurslid en in die qualiteit had hij deel aan het organiseren van menige belangrijke tentoonstelling van moderne kunst. Het welslagen van de prachtige expositie van vroeg-middeleeuwse kunst bij de Willibrordherdenking van 1939 was voor een goed deel aan zijn activiteit en relaties te danken. Het was zijn liefde voor het schone ambacht, die hem steeds deed betreuren, dat de vroegere kunstnijverheidsschool te niet was gegaan, en hem in de laatste jaren deed ijveren voor een nieuwe stichting, een Utrechtse Kunstacademie, die mogelijk nog eens komen zal.

Ook *Oud-Utrecht* heeft van Jan-Eloy Broms belangstelling en gaven mogen profiteren. Het sprak bij de oprichting der vereniging in 1923 haast vanzelf, dat deze geboren Utrechter een plaats in het bestuur werd aangeboden, die hij om drukke bezigheden toen niet meende te kunnen aanvaarden. In 1928 echter trad hij toe en bleef bestuurslid tot in 1952. Aan de besprekingen in de bestuursvergaderingen nam hij met ter zake doende voorstellen en opmerkingen deel. Eenmaal heeft hij een artikel voor het Jaarboek geschreven (1942): „Een Doorniksche zilverschat in een Stichtsch stadje”, waarin hij het prachtige 18de-eeuwse kerkzilver van de kerk te Wijk bij Duurstede, waarvan hij de maker ontdekt had, met zichtbaar plezier beschreef. Maar geen woord erover, dat hij zelf die kostbare stukken gerestaureerd had.

Brom schreef een goede stijl, wat zijn jaarverslagen van het Aartsbisschoppelijk Museum zo leesbaar maakte. Verschillende tijdschriften hebben artikelen van zijn hand opgenomen. Soms deed verontwaardiging hem naar de pen grijpen, zoals in 1932, toen hij in een bitter stuk „Utrecht - de kunstlooze stad”¹⁾ de publieke aandacht vestigde op het totaal ontbreken van iedere belangstelling

¹⁾ Utr. Dagblad van 9 Jan. 1932 Av.

bij het gemeentebestuur voor de nieuwe beeldende kunst. Ook daarin sprak zijn liefde voor onze stad.

Jan-Eloy Brom was een man van weinig woorden, die het liefst in stilte zijn werk verrichtte. Het aandacht-trekkende, het luidruchtige was hem vreemd. Zelfs vrienden hadden moeite hem over zijn werk aan 't spreken te krijgen. Maar zijn werk spreekt voor hem en doet te meer beseffen, welk verlies land en stad door zijn heengaan leden. Het meest wordt hij gemist in het harmonieuze gezin, waar zijn Vrouw, de kunstvaardige Hildegard Fischer, hem zo gelukkig terzijde stond. Wie daar als vriend mocht komen, gedenkt hem in dankbaarheid.

J. W. C. VAN CAMPEN.

DE GOUW RONDOND UTRECHT.

Tegen mijn onderstelling van een bisdom Utrecht reeds omstr. 600 zijn geen bezwaren ingebracht. Beteekent dit: „Wie zwijgt, stemt toe”? Zonder mij hierin te verdiepen, zou ik gaarne nog een ander punt voorleggen aan de deskundigen onder bestuur en verdere leden van onze vereeniging.

In 1042 schonk de koning aan de Utrechtsche kerk een graafschap, *Agri diogen* of wel *Umbalaha* (andere bron: *Agri diocensem* of wel *Umbalaha*) genaamd, — aldus Okb. St. nr. 199. Men heeft nooit recht geweten, waar men dit zoeken moet.

Onze bronnen zijn afschriften, onderscheidenlijk uit de eerste en uit de tweede hand. In beide blijkt, dat de afschrijvers goed gekeken hebben en nageteekend, wat ze niet begrepen. De eene heeft zoo ongeveer *aGRidioGen*; waarschijnlijk stonden in het origineel hoofdletters. De andere heeft er van gemaakt *agdiocceH*, met een afkortingsteeken op de g. Het *H*-achtige slot is in het Okb. gelezen als *-nsem*. Met welk recht? In overeenstemming met S. Muller Hz. zou ik in het origineel willen denken: *Agri diocesis*.

Het Latijnsche *ager* beteekende „akker” e.d., doch ook „gebied, ommeland” en als meervoud *agri* vooral het platteland in tegenstelling tot een stad. Dus: *Agri diocesis* = stadsommand van het bisdom = bisschopsstads-ommand = de streek rondom Utrecht.

Den anderen naam lees ik, weer met S. Muller Hz., als *Umbalake* of *Umbalaka*. *Lake* beteekende eerst „water”, daarna „grens”; het zou ook de beteekenis „gebied” gehad kunnen hebben of tenminste in de streek van het oude *Nifterlake* bij kunstmatige nieuwe naamsvorming in dien zin zijn gebruikt. Dus: *Umbalake* = ommand.

In de buurt van Utrecht lag na 1042 een graafschap Gooi, waaraan het Noordhollandsche Gooi, de buurschap Gooi onder Houten en het vroegere decanaat Gooi in het oosten der provincie zullen

herinneren. *Gooi* = *gouw* beduidde zeer dikwijls het platteland in tegenstelling tot een stad.

Dus: *Agri diocesis* = *Umbalake* = *Gooi* (en wel, naar mijn mening, de oudere gouwen Nifterlake en Fledite).

J. PRAKKEN.

EEN NIEUW STRATENPLAN EN NOG IETS.

„In de allereerste plaats behoort de Potterstraat verbreed te worden. Maar dat is niet voldoende. Men trachte een mooie flinke kaarsrechte straat te maken van de Catharijnebrug naar de Maliebrug, waardoor in het noorden der stad een flinke verkeersweg ingesteld wordt, die de Leidse weg direct met de Biltstraat verbindt. Die weg moet vooral kaarsrecht worden opdat die veel geschiktheid heeft voor kleinere en grotere voertuigen.

Men spreekt van een man, die is: recht van lijf en leden! Dat is dus zoals God den mens heeft geschapen in zijn volmaaktheid. Andere vormen zijn daarvan afwijkingen die op zwakte duiden. Zo is het met straten ook. Een straat die niet is recht van lijf en leden zal noodwendig zijn doel missen.”

De lezer zal wel begrepen hebben, dat het bovenstaande niet in de laatste tijd geschreven is. Wel brengt het pas gepubliceerde structuurplan voor Utrecht ons mededelingen over voorgenomen doorbraken in de binnenstad. Berichten, die eenvoudig huiveringwekkend zouden zijn, wanneer de troost er niet was, dat die sloopdreigementen meestal niet zo gauw tot uitvoering komen.

Er hebben echter ook altijd particuliere personen rondgelopen met ideeën in hun achterhoofd om het stadsplan te wijzigen. Als zij de macht maar hadden! Als de overheid naar hén maar eens wilde luisteren!

Een van deze mensen moet de heer J. L. Hendrichs geweest zijn, die in 1908 een brochure schreef „Een nieuw stratenplan voor de gemeente Utrecht en nog iets”. Wij vonden deze brochure in de R.K. Openbare Leeszaal. Blijkens een mededeling van mr J. W. C. van Campen komt zij in de bibliotheek van het Gemeente-Archief niet eens voor; waarschijnlijk zullen weinig stadgenoten er kennis van genomen hebben.

De brochure telt twintig bladzijden, waarvan er amper drie zijn, die werkelijk voorstellen bevatten. De overige pagina's zijn gebruikt voor het „nog iets” en daarin haalt de heer Hendrichs van alles en nog wat overhoop, dat met zijn eigenlijke onderwerp niets te maken heeft.

Voor de curiositeit willen wij wat citeren uit de in de brochure genoemde voorstellen tot verbetering der stad. De zinsneden, waarmee wij begonnen, geven al een indruk van de schrijver. Noch zijn

spelling, noch zijn kaartkennis van Utrecht dwingt onze bewondering af.

Deze man is bezeten van rechte straten. Zo wil hij er ook een projecteren van de Willemsbrug naar de Maliebaan hoek Maliestraat, in het midden waarvan de Dom verrijst. Deze straat zou „Dr Reigerstraat” moeten heten. Staande op de Willemsbrug moest men dan onder de Domtoren door in de Maliebaan kunnen zien.

Men sla de plattegrond van Utrecht eens op en probeer de lijn te volgen, die de heer Hendrichs trekt. Het zou een vreemde lijn worden. Zeker geen rechte!

Een volgende rechte straat wil de schrijver maken van de Minutensteeg (ter hoogte van het tegenwoordige hoofdgebouw der N.S.) via de Haver-, Hamburger- en Herenstraat naar de Herenbrug. Hij schrijft: „Men moet, staande op de Herenbrug in de Minutensteeg kunnen zien. Daartoe *dienen deze straten verbreed te worden* en wel zo, dat bijv. 2 flinke rijtuigen zich *goed* kunnen passeren.”

Vervolgens „moeten de Lange- en Korte Smeestraten, Zuilen- en Schalkwijkstraat recht gebogen worden, *kaarsrecht*”, meent de heer Hendrichs, die er heel laconiek op laat volgen: „Men verwijt mij toch s.v.p. niet dat ik te veel rechte straten wil maken. Een dambord à la Mannheim-wens ik er niet van te maken. Maar daar is waarlijk geen vrees voor te hebben. Er blijven toch nog meer dan voldoende kromme, nauwe, scheve en donkere grachtjes, slopjes, stegen en straten over, die getuigen afleggen van het oude en alras verouderde, ik zou haast zeggen, vergane Utrecht over, van dat gedeelte der stad, dat toch vroeg, of laat gesloopt moet worden en waaraan men gedeeltelijk reeds is begonnen.

De heer Hendrichs, die vanzelfsprekend erg trots is op de kaarsrechte Maliebaan, wil deze doortrekken tot aan de Catharijnesingel, met bruggen over de Maliesingel en Catharijnesingel. Van de Dom af moet aan de zuidzijde de Lange Nieuwstraat worden doorgetrokken tot aan de Tolsteegsingel (achter de Fundatie van Renswoude, die dan natuurlijk gesloopt dient te worden, moet men een brug slaan). Aan de noordzijde van de Domtoren dient een rechte straat te worden aangelegd via de Kalverstraat en Hopakker. Ook hierbij is een brug nodig en wel over de Weerdsingel.

De Drift en Plompetorengracht behoren vier à vijfmaal(!) zo breed te worden en vanzelfsprekend moeten ze kaarsrecht zijn. Ook de Nieuwe Gracht (bedoeld is stellig de Kromme Nieuwe Gracht) zal men recht moeten trekken. De heer Hendrichs erkent echter zelf: „Maar die zal wel niet genoeg meegeven.”

Tot zover de fantastische plannen van een stadgenoot uit 1908. Men heeft gelukkig niet naar hem geluisterd, al werd de Potterstraat wel verbreed en al is burgemeester Reiger vernoemd in een der nieuw aangelegde straten.

Wie was de heer Hendrichs? Volgens inlichtingen van de heer

Van Campen, stond hij indertijd in de adresboeken vermeld als „handelsagent en agent der Mutual Life Insurance New York” of als „in agenturen en assurantiën”. Hij noemde zich ook wel J. L. de Lestryeux Hendrichs.

de J.

MEDEDELING UIT DE VERENIGING

Aan de leden, die gewoon zijn per giro hun contributie te betalen, wordt in herinnering gebracht, dat het bedrag (f 6,—, of f 8,50 voor wie een *gebonden* jaarboek wenst te ontvangen) overgeschreven kan worden op gironr 575520 ten name van de „*Penningmeester van Oud-Utrecht*”.

CENTRAAL MUSEUM UTRECHT

Op Dinslag 9 Maart 's avonds 8 uur wordt een rondleiding gehouden door de afdeling Stijlkamers van het Centraal Museum, Agnietenstraat 1, Utrecht. De kosten bedragen zestig cent per persoon. Houders van jaar kaarten betalen vijftig cent.

KLEINE MEDEDELINGEN

De Leusder toren. Het gemeentebestuur van Leusden heeft besloten, nu subsidies van hogere instanties uitblijven, zelf de kosten te dragen van een bescheiden restauratie van de oude gemeentetoren. Dit herstel zal zich echter voorlopig moeten beperken tot het aanbrengen van een nieuwe spits met leibedekking, terwijl ook weer een haan op de toren zal worden geplaatst.

Eigenlijk zou een grondiger reparatie aan het oude bouwwerk nodig zijn. In het bovenste gedeelte van de toren bijvoorbeeld zijn sommige balken zodanig verteerd, dat het beslist gevaarlijk is om er ook maar een stap te doen.

De Leusder toren behoort tot de oudsten in Nederland. Reeds in de achtste eeuw moeten de christenen op deze plaats een kapel hebben gehad en in de twaalf-

de eeuw was Leusden het centrum van een christengemeente, waartoe o.a. ook de bewoners van Hamersveld hebben behoord. Uit verre omtrek kwam men daarheen om kinderen te laten dopen, terwijl ook de begrafenis veld vlakbij de oude toren geschiedden.

Eeuwenlang is er aan het bouwwerk niets gerestaureerd. De kapel werd afgebroken en daarna bleef de toren als een drukbezochte wijkplaats voor kraaien en mussen. Ook deze rest kreeg nog eenmaal een gevaarlijke aanval te verduren, namelijk in 1945, toen bij een bombardement de spits ernstig werd beschadigd. In de bezettingsjaren werd door de Duitsers ook de plm. 4000 kg wegende klok buitgemaakt. Deze is echter terug gevonden en wordt nog geregeld gebruikt bij begravingen.

Dat de Remonstrantse Gemeente van Utrecht de Geertekerk gaat restaureren om het gebouw daarna te bestemmen voor haar eredienst, is wel een feit van grote betekenis. Wij mogen echter niet vergeten, dat de Remonstranten nog een oude schuld aan het historisch stadsschoon van Utrecht hadden in te lossen. In de vorige eeuw hebben zij de hun in 1808 ten gebruike gegeven Hieronymuskerk aan de Kromme Nieuwe Gracht gesloopt. In 1886 wijdde de predikant der Remonstrantse Gemeente, dr P. H. Ritter het inplaats van de Hieronymuskerk verrezen kerkgebouw in. Hoewel C. W. Wagenaar in de herziene uitgave van Broers' Historische Wandelingen door Utrecht (1909) het kerkgebouw roemt als in zijn uiterlijk zo belangrijk afwijkende „van zijn dood-eenvoudig voorgangertje”, menen wij, dat het beeld der Kromme Nieuwe Gracht door de tegenwoordige kerk niet weinig geschaad is. Hoeveel beter een — natuurlijk gerestaureerd — Hieronymuskerkje het hier gedaan zou hebben dan de logge kerk met haar profane toren, laat bovenstaand prentje van de vroegere situatie ons zien.